

HOZIRGI O'ZBEK NASRIDA AFG'ON URUSHI FOJIASI VA INSON PSIXOLOGIYASI TALQINI

Aslanov Asatillo Ekramovich

Navoiy davlat universiteti doktoranti, Navoiy innovatsiyalar universiteti "Filologiya va tillarni o'qitish" kafedrasi dotsenti, Navoiy shahri

Email: asatilloaslanov3@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi o'zbek nasrida Afg'on urushi (1979–1989) fojiasi va uning inson ruhiyatiga yetkazgan ma'naviy-psixologik jarohatlari tadqiq etiladi. Tadqiqotda urush sharoitida shaxsiyatning yemirilishi, insoniy qiyofani yo'qotish, ruhiy bo'linish hamda posttravmatik stress holatlarining badiiy va psixopoetik talqini tahlil qilingan. Psixoanalitik va germenevtik metodlar yordamida matndagi leksik-semantik birliklar, sensor detallar va ruhiy mudofaa mexanizmlari o'rganilib, urushning insoniyat ma'naviyatiga solgan tuzatib bo'lmaz asoratlari ilmiy-falsafiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: O'zbek nasri, Afg'on urushi, inson psixologiyasi, travma, dehumanizatsiya, dissotsiatsiya, posttravmatik krizis, katarsis, psixopoetika.

Annotatsiya. В данной статье исследуется трагедия Афганской войны (1979–1989 гг.) и ее морально-психологические последствия для человеческой психики в современной узбекской прозе. В работе анализируются деформация личности в условиях войны, процессы дегуманизации, диссоциации, а также особенности художественного и психопоэтического изображения посттравматического стрессового состояния. С помощью психоаналитического и герменевтического методов изучены лексико-семантические единицы, сенсорные детали и механизмы психологической защиты, на основе чего научно и философски обосновано разрушительное влияние войны на духовно-нравственную сферу человека.

Ключевые слова: узбекская проза, Афганская война, психология человека, травма, дегуманизация, диссоциация, посттравматический кризис, катарсис, психопоэтика.

Abstrakt. This article explores the tragedy of the Afghan War (1979–1989) and its profound psychological and moral impacts on human consciousness as depicted in contemporary Uzbek prose. The study analyzes the degradation of personality, dehumanization, mental dissociation, and post-traumatic stress disorders through artistic and psychopoetic interpretations. Utilizing psychoanalytic and hermeneutic methods, the paper examines lexical-semantic units, sensory details, and psychological defense mechanisms, thereby providing a scientific and philosophical foundation for understanding the irreparable spiritual damage inflicted by war on the human psyche.

Keywords: Uzbek prose, Afghan War, human psychology, trauma, dehumanization, dissociation, post-traumatic crisis, catharsis, psychopoetics.

Kirish. Badiiy adabiyotda Afgʻon urushi (1979–1989) mavzusi shunchaki harbiy-siyosiy toqnashuvlar yoki jangovar harakatlar bayoni emas, balki eng avvalo, ushbu toʻqnashuvlarning inson ruhiyatida qoldirgan chuqur maʼnaviy-ruhiy jarohatlari nuqtai nazaridan oʻrganiladigan murakkab hodisadir. Davlat manfaatlari va mafkuraviy tazyiqlar oqibatida begona yurtga yuborilgan yosh, navqiron yigitlarning shafqatsiz sharoitda oʻz insoniy irodasi hamda axloqiy mezonlarini yoʻqotish darajasiga yetishi, yaʼni zoʻravonlik muhitining shaxsiyatni yemirish jarayoni zamonaviy oʻzbek nasrining markaziy muammolaridan biriga aylandi.

Ushbu tadqiqotda tahlilga tortilgan matn boʻlaklari urush fojiasining eng ogʻir nuqtasini — insonning oʻz xohish-irodasidan mahrum boʻlib, davlat va urush apparatining qotillik vositasiga aylanishini hamda bundan keyin yuzaga keladigan muqarrar maʼnaviy iztirob (ruhiy inqiroz, vicdoniy soʻroq) jarayonini ochib berishga qaratilgan.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Afgʻon urushi va uning shaxs ruhiyatiga taʼsirini ilmiy va badiiy anglash boʻyicha jahon hamda milliy adabiyotshunoslikda qator asosiy tamoyillar shakllangan:

Jahon adabiyoti va harbiy ruhiyatshunoslik: E.M.Remark va S.Aksiyevich hamda harbiy ruhiyatshunoslik maktabi vakillari urushning inson shaxsini jamiyatdan va oʻz-oʻzidan yotlashtirishi, oʻzlikning ikkiga boʻlinishi hamda maʼnaviy fojiasini badiiy-falsafiy jihatdan asoslab berganlar.

Oʻzbek adabiyotshunosligi va badiiy tajriba: Oʻzbek nasrida Oʻtkir Hoshimov ("Tushda kechgan umrlar"), Abdurashid Nurmurodov ("Qonli yoʻrgaklar", "Qon hidi"), Qoʻchqor Norqobil ("Urush tugasa ayting, qaytib kelaman"), Nabi Jaloliddin ("Oʻlimning rangi") kabi adiblarning asarlarida Afgʻon urushi qatnashchilarining urushdan keyingi ruhiy holati, ularning jamiyatga moslasha olmaslik dardi, majburiy ziddiyatlari hamda qonli xotiralarining ruhiy bosimi chuqur oʻrganilgan.

Tadqiqot usullari. Tadqiqot jarayonida har taraflama yondashuv asosida ruhiy tahlil, matnni talqin qilish, badiiy va uslubiy tahlil usullaridan foydalanildi. Badiiy matndagi soʻz-maʼno birliklari, koʻchma maʼnoli soʻzlar, nozik detallar va ruhiy qiyofa xususiyatlari orqali obrazning ruhiy oʻsishi hamda maʼnaviy tubanlashuvi ilmiy-nazariy tomondan baholandi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Badiiy matndagi dastlabki ruhiy qatlam insonda shafqatsizlik sodir boʻlayotgan lahzada oʻzini anglash darajasining boʻlinishini tasvirlaydi:

"Bizlar tirik jonga miltiq oʻqalganda oʻzga odamning barmoqlari tepkini bosardi. Oʻlim talavasida yotganlarga nigohlar qadalganda yovuz kimsa vujudimizdan otilib chiqar, lahzalar ichida oʻzimizga qaytib kelganda qilgan ishimizdan xoʻrligimiz kelar, na chora, ancha kech boʻlgan boʻlar edi..."

Matndagi "oʻzga odamning barmoqlari tepkini bosardi", "yovuz kimsa vujudimizdan otilib chiqar" kabi badiiy-tasviriy vositalar insonning insoniylik chegarasidan chiqishga majbur boʻlgan lahzalardagi ruhiy mudofaa va boʻlinish holatini yorqin koʻrsatadi. Askar oʻzida sodir boʻlayotgan shafqatsizlikni oʻzining haqiqiy "Men"i bilan qabul qila olmaydi va masʼuliyatni gʻayriinsoniy kuchga — "yovuz kimsa"ga agʻdaradi. "Na chora, ancha kech boʻlgan boʻlar edi"

xulosasi esa orqaga qaytarib bo'lmaz ma'naviy inqiroz va umrbod ta'qib etuvchi vijdoniy azobning boshlanishidan darak beradi.

Urush fojiasi faqat bevosita jang maydoni bilan cheklanmay, front orti hamda harbiy shifoxona makoniga ham ko'chadi:

"...xira nur taratayotgan suyuqlikdan seskanib ketdim. Bexos oyog'imni yerga bosdim. Suyuqlikning bilchilashidan yuragim behuzur bo'lib, ilkis oyoqlarimni tortib oldim. Polda oyoq izlari qoldi. Shoshib karavotning narigi tomonidan o'tdim-da, palata eshigini ochdim. Sukunat edi. Hamshira qiz yotgan xona tomon yurdim. U ham xuddi bir bezovtalikni sezganday xonasidan chiqib men tomon yurib kelardi. Nima kor-hol bo'lganligini so'roqlaganda "Ortimdan yur", deganday palata tomonga burildim. U mendan oldin kirdi. Yugurib borib, Leonidning yuzini siladi. Bir tushkun holatda qo'llari shalvirab o'rnidan turdi."

Ushbu parcha o'zida ta'sirchan tuyg'u va sezgi detallarini jamlagan. "Xira nur taratayotgan suyuqlik", "suyuqlikning bilchilashidan yuragim behuzur bo'lib" kabi tasvirlar insonda seskanish va og'ir dahshat uyg'otadi. Sukunat muhitida bosh qahramon va hamshira o'rtasidagi so'zsiz muloqot, bir-birining xavotirini ich-ichdan sezish urush hududidagi insonlarning doimiy favqulodda va ruhiy zo'riqish holatida yashashini ko'rsatadi. Hamshiraning Leonid yuzini silashi va "qo'llari shalvirab o'rnidan turishi" yuz ifodasi va tana harakatlari orqali fojiaiy yechimni — o'lim haqiqatini ochiqlaydi.

G'ayritabiiy ruhiy bosim ostida inson shaxsiyatining yemirilishi hamda qonli xotiralarning qayta gavdalanishi quyidagi parchada o'z aksini topgan:

"— Venasini kesibdi! — dedi-da, xonadan shoshib chiqib ketdi. Men esa beixtiyor uning yuziga tikilib qaradim. U o'lmaganday edi. Ammo o'lganligini bilib, yana bir bor o'limga duch kelganligimdan yuragim ezilib, boshim shangillay boshladi. Keyin hamma tomon chang-to'zonga ko'mildi. Ortidan kuchli portlash eshitildi. So'ng hech narsa... Yaratgan egam meni yana bir bor ketayotgan odam bilan tanishtirib, ajratishni peshonamga yozgan, shekilli."

Shifoxona sharoitida yarador askarning o'z tomirini kesib jon berishi — bu urush ta'sirida inson ruhiyatining so'nggi nuqtagacha yemirilishi, kelajakka bo'lgan umidsizlik hamda shafqatsiz voqelikka nisbatan fojiali so'nggi isyonidir. "Boshim shangillay boshladi. Keyin hamma tomon chang-to'zonga ko'mildi..." tasviri ruhiyatshunoslikda xotiraning charx urib qaytishi hodisasidir. Real voqelikdagi og'ir ruhiy zarba (do'stining o'limi) bosh qahramon shuurida urush maydonining vahimali xotiralarini qayta tiriltiradi.

Afg'on urushi nasridagi eng og'ir, shafqatsiz va fojiali epizodlardan biri odamiylik mezonlarini butunlay yo'qotish jarayonini ochiqlaydi:

"Istamagan xohlamagan holda mana shu ikki yil ichida boshdan kechgan kunlarim qarshimga bostirib keldi. Sallasi chuvalnib ketgan, ishtoni dalva-dalva, oyoq-qo'llari sim bilan bog'langan afg'onning ustiga benzin sepib yoqib yuborganimizda, o't ichida o'zini u yondan bu yonga tashlab: "It emganlar! Baribir mening tuprog'imni sharmandalarcha tashlab ketasizlar! Bizni o'ldira olmaysizlar, hech qachon o'lmaymiz!" deya qilgan so'nggi faryodi ustidan qah-qah otib kulganlarimiz, avtomatning xanjari ila endigina mo'ylovi savza urgan yigitning qulog'ini shartta uzib olish qasosidan qoniqish hissi, piyoda askarlar udumi bilan

qo'lga tushgan asirning qo'l-oyog'ini bog'lab ustidan tank haydashlar, ularning inson bolasiga yetti yot begona ovoz bilan bo'kirishlari mo'ri-malax qo'shunday ustimga bostirib kelardi..."

Asirning ustiga benzin sepib yoqish va uning faryodi ustidan kulish, yosh yigitning qulog'ini kesishdan qoniqish hissi, asir ustidan tank haydash kabi tasvirlar urush muhitida shafqatsiz va buzilgan ruhiyat shakllanishini ko'rsatadi. Afg'on fuqarosining olov ichidagi hayqiriqi — "Baribir mening tuprog'imni sharmandalarcha tashlab ketasizlar!" — asarning g'oyaviy-mantiqiy cho'qqisidir. Parchaning so'ngidagi "yetti yot begona ovoz bilan bo'kirishlari mo'ri-malax qo'shiniday ustimga bostirib kelardi" tasviri esa urush tugaganidan yillar o'tib, uyg'ongan insoniy vijdon va shuur azobini namoyon etadi.

Muhokama. Tahlil qilingan parchalar va natijalar shuni ko'rsatadiki, hozirgi o'zbek nasrida Afg'on urushi mavzusi shunchaki tarixdagi ma'lum bir harbiy yurishni hikoya qilmaydi. U inson ruhiyatining ekstremal holatdagi holatini ochib beruvchi chuqur ma'naviy-falsafiy doiraga ega.

O'zbek adiblari (O'. Hoshimov, A. Nurmurodov, Q. Norqobil, N. Jaloliddin) yaratgan obrazlar jahon adabiyotidagi E.M. Remarkning "Yo'qotilgan avlod" (Lost Generation) konsepsiyasi bilan ruhiy jihatdan tutashadi. Remark qahramonlari kabi, Afg'onistondan qaytgan o'zbek askarlari ham jismonan tirik bo'lsalar-da, ruhan ma'nan majruh bo'lib qaytadilar. Biroq o'zbek nasridagi o'ziga xoslik shundaki, unda qahramonlar faqat o'zining fojiasiga yig'lamaydi, balki milliy va diniy qadriyatlar, vijdoniylik va javobgarlik hissi orqali fojiani yanada og'irroq kechiradilar.

Tahlildagi "yovuz kimsa vujudimizdan otilib chiqar" iborasi harbiy ruhiyatshunoslikdagi "shaxsiyatning ikkiga bo'linishi" qonuniyatini tasdiqlaydi. Askar o'zining ezgu va insoniy "Men"ini asrab qolish uchun, sodir etayotgan shafqatsizliklarini begona bir kuchga yuklaydi. Bu holat ruhiyatning halokatdan saqlanishga bo'lgan so'nggi ilinjidir.

Afg'on asirining olov ichida turib aytgan gap — "Baribir mening tuprog'imni sharmandalarcha tashlab ketasizlar!" — asardagi eng muhim g'oyaviy burilishdir. Bu o'rinda adiblar o'zbek nasrida bosqinchilik urushlarining kelajaksiz ekanini, ozodlik va o'z tuprog'i uchun kurashayotgan har qanday xalqni zo'ravonlik bilan yengib bo'lmasligini falsafiy jihatdan isbotlab bergan.

Shifoxonadagi voqealar va askarning o'z joniga qasd qilishi shuni ko'rsatadiki, urushdan omon qaytganlar uchun ham urush tugamaydi. Tinch hayotga qaytgan sub'yektda harbiy harakatlar va og'ir xotiralar xuddi "mo'ri-malax qo'shiniday" bostirib keladi. Bu esa o'zbek nasrida urushning nafaqat jismoniy, balki umrbod davom etuvchi ma'naviy-ruhiy jarohat ekani haqidagi xulosani mustahkamlaydi.

Xulosa. Matnlarning ruhiy-tilshunoslik va badiiy-estetik tahlili hamda olib borilgan muhokamalar shuni ko'rsatadiki, hozirgi o'zbek nasrida Afg'on urushi mavzusi quyidagi ilmiy-falsafiy xulosalarni shakllantiradi:

Urush va shaxsiyat yemirilishi: Afg'on urushi nasrida asosiy fojia faqatgina jismoniy yo'qotishlar va harbiy talofatlar bilan cheklanmaydi. Markaziy fojia — inson ruhiyatining

inqirozi, ma'naviy va axloqiy qadriyatlarning izdan chiqishi hamda insoniy qiyofaning yo'qolishidir.

Ruhiy-badiiy detallar va ko'chma ma'nolar: Muallif "yovuz kimsa", "o'zga odam", "bostirib kelayotgan xotiralar" kabi ruhiy ko'chimlar orqali shaxsiyat bo'linishi va urushdan keyingi krizisni ochib bergan. Bu tasvirlar shunchaki kitobxonni dahshatga solish uchun emas, balki urushning insoniyat ma'naviyatiga yetkazadigan muqarrar va tuzatib bo'lmaz jarohatini ilmiy-badiiy asoslashga xizmat qilgan.

Mantiqiy va adolatli xulosa: Asarlarda keltirilgan qahramonlarning faryodi va ichki iztiroblari orqali muayyan mafkura yoki siyosiy tazyiqlar uchun olib borilgan urushlarning istiqbolsizligi, adolatsizligi hamda tinchlik va insonparvarlik g'oyalarining har qanday harbiy zo'ravonlikdan ustun turishi hayotiylik va yuksak badiiyat bilan isbotlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Нурмуродов А. Қон ҳиди. – Тошкент: Забаржад медиа, 2019. – 401 б.
2. Adabiyot nazariyasi. 2 tomlik. 1-tom / M. K. Nurmuhamedov tahriri ostida. – Toshkent: Fan, 1978. – 416 b.
3. Azizov Q., Qayumov O. Chet el adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1987. – 320 b. Адабиёт назарияси. 2 томлик. 1-том / М. К. Нурмухамедов таҳрири остида. – Тошкент: Фан, 1978. – 416 б.
4. Азизов Қ., Қайумов О. Чет эл адабиёти тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1987. – 320 б.
5. Ahmad S. Ijod va jasorat // Ahmad S. Yo'qotganlarim va topganlarim. – Toshkent: Sharq, 2000.
6. Бекмирзаев Н. Ўзбек совет ҳарбий прозаси. – Тошкент: Фан, 1981. 401 б.
7. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2002. – 559 b.